

Σχόλιον

Suomen Bysantin Tutkimuksen Seura ry:n jäsenlehti
Medlemsblad för Sällskapet för Bysantinsk Forskning rf.

1/2016

Σχόλιον α', ζ' κε

16. Vuosikerta/Årgång

Jäsenlehti perustettu v. 2001/Medlemsblad sedan år 2001

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

SISÄLLYS

Björn Forsén	<i>Bysantinistit Belgradiin</i>	1
Matias Buchholz	<i>Bysanttilainen oikeuskieli: roomalaista oikeutta kreikaksi</i>	3
Björn Forsén ja Mika Hakkarainen	<i>Muslimina ja muukalaisena: poimintoja Venetsian monikulttuurisesta menneisyydestä</i>	7
Hanna-Riitta Toivanen-Kola	<i>Kaksi Onufria – postbysanttilaisen ikonimaalauksen mestareita Albaniasta</i>	13
Manna Satama	<i>Eleitä ja esityksiä syksyisessä Helsingissä</i>	17
vuosikokouskutsu		

Toimitus/Redaktion:

Mika Hakkarainen: mika.hakkarainen(at)helsinki.fi

Juho Wilskman: juho.wilskman(at)helsinki.fi

Taitto/Ombrytning

Vesa Vahtikari

Bysantinistit Belgradiin

Elokuussa kaikki maailman bysantinistit kokoontuvat Belgradiin, jossa järjestetään 23. kansainvälinen Bysantin tutkimuksen kongressi. Vastaavanlaisia suurtapahtumia järjestetään joka viides vuosi, viimeksi Bulgarian Sofiassa vuonna 2011. Näihin tapahtumiin on perinteisesti osallistunut Suomestakin niin esitelmöitsijöitä kuin kuulijoitakin. Kongressien järjestää Kansainvälinen Bysantin tutkimuksen seurojen kattojärjestö (Association Internationale des Études Byzantines - AIEB), jonka jäsenjärjestö Bysantin tutkimuksen seurakin on.

Bysantinistiikka on yllättävän paljon politisoitunut. Siitä nähtiin esimerkki viime kerralla Sofiassa kun AIEB:in johtokunta äänesti siitä, missä kaupungissa seuraava kongressi järjestettäisiin. Belgrad voitti lopuksi nipin napin Istanbulin. Seuran uusi puheenjohtaja Judith Herrin kyseenalaisti kuitenkin heti äänestyksen laillisuuden, josta seurasi puolen vuoden vääntö, jonka lopputuloksena Herrin protestina luopui tehtävästään. Herrinin mielestä olisi ollut erittäin tärkeää edistää Bysantin tutkimusta myös muslimimaissa ja ennen kaikkea Istanbulissa. Tämä arkaluonteinen kysymys tulee Belgradissa uudelleen esiin, koska Istanbul on tarjoutunut vapaaehtoiseksi järjestämään seuraavaan kongressin vuonna 2021. Muut kandidaatit ovat München Saksassa ja Nikosia Kyproksella.

Täällä Suomessa pyrimme kerran vuodessa järjestämään pienemmän kansainvälisen kollokvion. Viimeisin tällainen oli yhteistöissä Suomen Ateenan-institutin kanssa järjestetty seminaari *Gestures and Performances in Ancient and Medieval Greek Art and Literature*, joka toteutui lokakuussa 2015 ja herätti paljon kiinnostusta. Manna Satama kertoo tässä lehdessä lyhyesti kollokviosta ja sen sisällöstä. Kollokviomme esitelmät pyrimme julkaisemaan seuran omassa tieteellisessä aikakauslehdessä *Acta Byzantina Fennicassa*. Viimeisin numero, jossa on julkaistu vuonna 2014 järjestetyn kollokvion esitelmät, on juuri ilmestynyt. Se on poikkeuksellisesti koottu ainoastaan suomalaisvoimin, mistä kiitos nuorelle Suomessa vaikuttavalle bysantinistiikan sukupolvelle.

Muslimien ja kristittyjen kohtaaminen on monesti koettu ongelmallisena. Tämä aihe on entistä ajankohtaisempi näinä päivinä, kun Eurooppaan saapuu suuria määriä pakolaisia Syyriasta ja Irakista. Muslimeja on toki ollut Euroopassa jo paljon varhaisemmin. Tässä lehdessä kerromme teille millaista oli elää ja asua muslimina Venetsiassa myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla. Muslimien lisäksi Venetsiassa eli siihen aikaan paljon muitakin Levantista tulleita kristittyjä, kreikkalaisia ja albanialaisia. Hanna-Riitta Toivanen-Kola esittelee meille osmaninaikaisessa Albaniassa toimineen ikonimaalarin Onufrin, joka luultavasti oli oleskellut Venetsiassakin, josta hän sai paljon vaikutteita.

Viime vuonna ilmestyi Helsingin yliopistossa uusi väitöskirja liittyen Bysantin tutkimukseen: Matias Buchholz *Römisches Recht auf Griechisch. Prolegomena zu einer linguistischen Untersuchung der Zusammensetzung und Semantik des byzantinischen prozessrechtlichen Wortschatzes*. Buchholtz pohtii väitöskirjassaan latinan kielen vaikutusta bysanttilaiseen juridiseen sanastoon keisari Justinianuksen aikana. *Skholion* julkaisee hänen yhteenvetonsa väitöskirjahankkeesta.

Lopuksi vielä sydämellisesti tervetuloa seuran vuosikokoukseen 28. huhtikuuta, jolloin Valamon luostarin konservointilaitoksen johtaja Antti Narmala esitelmöi aiheesta *Kuva-aiheiden kristillistyminen: imettävä Jumalanäiti ja Kristus hyvä paimen*.

Björn Forsén
BTS:n puheenjohtaja

Keisari Justinianus, aikalaismosaikki
San Vitalen kirkosta Ravennasta.
(Lähde: Wikimedia Commons).

Bysanttilainen oikeuskieli: roomalaista oikeutta kreikaksi

Matias Buchholz

Kuten kaikki tietävät hyvin, roomalainen oikeus on lähtöisin latinankielisestä Roomasta, ja kaikki aiheeseen liittyvät termit ja fraasit oli alun perin kehitetty latinaksi. Kuitenkin lakikirjojen ulkopuolisessa maailmassa Rooman valtakunta oli monikielinen. Valtakunnan itäosien *lingua franca* oli aina ollut kreikka. Siksi olikin niin, että kun roomalaista oikeutta sovellettiin käytäntöön valtakunnan itäosissa – esimerkiksi kun oltiin laatimassa sopimusta tai järjestämässä oikeudenkäyntiä – tämä tapahtui usein kreikaksi eikä latinaksi.

Myöhäisantiikin aikana koko valtakunnan painopiste siirtyi yhä enenevässä määrin itään, ja länsi-Rooman tuhon jälkeen valtakunnasta ei enää ollut muuta jäljellä kuin itäinen puolisko, joka nykyään tunnetaan nimellä ”Bysantti”. Tässä itäisessä valtakunnassa kreikka lopulta syrjäytyi latinan, ei vain käytännön oikeuselämän tasolla vaan myös ”virallisella” tasolla. Keisari Justinianuksen valtakaudesta (527–565) lähtien suurin osa uusista laeista laadittiin suoraan kreikaksi, ja ajan mittaan myöskään vanhemmista laeista ei enää juurikaan luettu niiden latinankielisiä originaaleja, vaan turvauduttiin kreikankielisiin käännöksiin. Kielenvaihdoksesta huolimatta oikeusjärjestelmä itsessään oli kuitenkin oleellisesti sama kuin ennenkin, niin että voidaan hyvin sanoa, että bysanttilainen oikeus oli roomalaista oikeutta kreikaksi.

Kuten arvata saattaa, bysanttilainen oikeuskieli oli vahvasti latinan vaikutuksen alainen. Päällepäin näkyvin ilmiö ovat suoraan latinasta lainatut sanat ja ilmaisut, joita bysanttilaiset oikeustekstit vilisevät ja jotka joskus jopa kirjoitettiin latinalaisin kirjaimin muutoin kreikankielisen tekstin keskellä. Asian havainnollistamiseksi annan seuraavassa vain yhden enemmän tai vähemmän sattumanvaraisesti valitun tekstiesimerkin. En tässä mene sen asiasisältöön sen tarkemmin, mutta selitettäköön sen verran, että tekstikohdassa käsitellään tilannetta, jossa syytetty eli vastaaja on asettanut asiaansa hoitamaan sijaisen, joka haluaa itsekin asettaa itselleen sijaisen. Kohdassa todetaan, että tämä käy päinsä, kunhan alkuperäinen sijainen antaa *iudicatum solvi* -nimellä tunnetun takuun, joka – hieman yksinkertaistaen – tarkoittaa sitä, että hän sitoutuu noudattamaan tuomiota. Tekstikohta antaa hieman tuntumaa siihen, millaista bysanttilainen oikeuskieli voi parhaimmillaan (tai pahimmillaan?) olla. Suoraan latinasta lainatut ilmaisut on paksunnettu.

Προκουράτωρ suo nomine δικαστήριον ὑποδεξάμενος, εἰ βούλεται δοῦναι **προκουράτωρα** ἤτοι **δεφένσωρα**, εἰς ὃν ὁ **ἄκτωρ** μεταθήσει τὸ δικαστήριον, ἀκούεσθαι ὀφείλει καὶ διδόναι τὴν **ἰουδικάτων σόλουι** κατὰ τὸ συνειθισμένον ἱκανοδοσίαν. (*Basilikan skholion* 8, 2[V], 46, 1)

Jos *procurator* (sijainen) on ottanut kanteen vastaan *suo nomine* (omissa nimissään) ja haluaa asettaa *procuratorin* (sijaisen) eli *defensorin* (puolustajan), jolle *actor* (kantaja) siirtää kanteensa, häntä on kuunneltava ja hänen on annettava tavanomainen *iudicatum solvi*-takuu.

Kuten näkyy, lyhyt ote sisältää runsaasti suoraan latinasta omaksuttuja sanoja ja ilmaisuja. Muitakin latinalaisia vaikutteita tiedetään olleen, esimerkiksi käännostekstien lauserakenteissa. Bysanttilainen oikeuskieli onkin varsinainen aarrearkku jokaiselle, joka on kiinnostunut kielikontakti-ilmioiden tutkimisesta. Tätä taustaa vasten on ehkä hieman yllättävää, että bysanttilaiset juridiset lähteet eivät ole tähän asti juurikaan kiinnostaneet kielitieteilijöitä, vaan että ne ovat pysyneet lähinnä oikeushistorioitsijoiden valtakuntana.

Huhtikuussa 2015 tarkastettu väitöskirjani lähestyy aihetta nimenomaan kielitieteellisestä näkökulmasta.¹ Käsittelen työssäni vain yhtä bysanttilaisen oikeuskielen osa-aluetta, nimittäin sanastoa, enkä sitäkään mitenkään tyhjentävästi, vaan kyseessä on pikemminkin sarja tapaustutkimuksia: käyn läpi joitakin valittuja sanoja ja ilmaisuja, joista useimmat liittyvät prosessioikeuteen (eli kaikkeen mikä liittyy oikeudenkäynteihin). Uskon että käsittelyni suppeudesta huolimatta osoittaa, että latinan vaikutus bysanttilaiseen juridiseen sanastoon oli vieläkin syvällisempi ja varsinkin monimuotoisempi kuin mitä aiemmassa tutkimuksessa on tuotu esille.

Aiempi tutkimus on pitkälti keskittynyt suoriin latinasta otettuihin lainoihin. Kuten sanottua, nämä ovatkin päällepäin näkyvin tapa, jolla latina vaikutti bysanttilaiseen juridiseen sanastoon. Tosin yksi seikka, johon aiempi tutkimus ei ole mielestäni kiinnittänyt riittävästi huomiota, on se, että kaikkia bysanttilaisissa lähteissä esiintyviä latinalaisia elementtejä ei voi automaattisesti pitää varsinaisina kreikkaan kotiutuneina lainasanoina, vaan joskus ne on ennemminkin tulkittava ns. koodinvaihdoiksi, eli kirjoittaja suoranaisesti vaihtaa kieltä hetkeksi.

Yllä olevassa esimerkkilauseessa ilmaisua *suo nomine* voidaan pitää koodinvaihtona – se on kirjoitusasuun ja taivutusmuotojaan myöten puhdasta latinaa. Sen sijaan esimerkkilauseessa esiintyvillä sanoilla *προκουράτωρ* (*procurator*), *δεφένσωρ* (*defensor*) ja *ἄκτωρ* (*actor*) on kreikkalainen kirjoitusasu ja kreikkalaiset taivutuspäätteet. Niitä voidaan pitää lainasanoina. Ilmaisui *ἰουδικάτων σόλουι* (*iudicatum solvi*), jossa vain ensimmäisellä sanalla on kreikkalainen

¹ Matias Buchholz, *Römisches Recht auf Griechisch. Prolegomena zu einer linguistischen Untersuchung der Zusammensetzung und Semantik des byzantinischen prozessrechtlichen Wortschatzes*. Diss. Helsinki 2015.

pääte, on eräänlainen välimuoto. Väitöskirjassani pyrin valaisemaan, kuinka laaja tämä suoraan latinasta lainattujen elementtien kirjo on, ja millä kriteereillä eri tyypit voidaan erottaa toisistaan.

Suoraan latinasta omaksutut elementit – olivat ne sitten lainasanoja, koodinvaihtoja tai jotakin siltä väliltä – ovat kuitenkin vain yksi osa kokonaisuutta. Oli myös muita, vähemmän silmään pistäviä tapoja, joilla latina vaikutti bysanttilaisen oikeudellisen sanaston koostumukseen. Itse asiassa väittäisin, että ainakin laadullisessa mielessä suorat lainat olivat vain jäävuoren huippu.

Niinpä oli myös runsaasti sanoja, jotka näyttävät päällepäin kreikkalaisilta, mutta jotka silti ovat latinan vaikutusta. Näihin kuuluvat ns. käännöslainat eli sanat, jotka on luotu sananmukaisesti toisesta kielestä kääntämällä ja joita ei ennen kielikontaktitilannetta ollut olemassa. Tämän jutun alussa olevan esimerkkilauseen viimeinen sana *ικονοδοσία* näyttäisi olevan käännöslaina, jonka esikuva on latinan *satisdatio* (eräänlainen takuu, sananmukaisesti suunnilleen ”riittävän [turvan tms.] antaminen”). Latinan vaikutusta on siis tuossa lauseessa vielä enemmän kuin ensi silmäyksellä huomaa.

Toinen päällepäin kreikkalaiselta näyttävä, mutta silti latinan vaikutusta edustava sanatyyppejä ovat sellaiset sanat, jotka kyllä olivat olemassa kreikassa jo ennen kontaktia latinan kanssa, mutta jotka saivat latinan vaikutuksesta jonkin uuden merkityksen. Esimerkiksi kreikan sana *ἀγωγή* käytetään bysanttilaisissa juridisissa lähteissä yleisesti latinan sanan *actio* vastineena (”kanne, syyte, oikeudenkäynti”). Väitöskirjassani osoitan, että tätä *ἀγωγή*-sanan merkitystä ei ollut kreikassa alun perin olemassa eikä se syntynyt kielensisäisistä syistä, vaan että se on nimenomaan latinan vaikutusta.

Ehkä kaikkein vähiten ilmeinen tapa, jolla latina vaikutti bysanttilaisen oikeussanaston koostumukseen, on aiemmin käytössä olleiden oikeudellisten termien tai niiden merkityksien syrjäytyminen bysanttilaisella kaudella. Se on vaikeasti havaittava, koska ei riitä, että katsoo bysanttilaisia lähteitä, vaan niitä on verrattava aiempiin kreikkalaisiin lähteisiin. Esimerkkeinä voidaan mainita sanat *δίκη* ja *γραφή*, jotka olivat Kreikan klassisella kaudella tärkeimmät ”kanteeseen” tai ”syyteeseen” viittaavat sanat, ja joita ei bysanttilaisella kaudella enää juurikaan käytetty tässä merkityksessä (tilalle oli tullut aiemmin mainittu *ἀγωγή*).

Kuten näkyy, latina vaikutti monella tapaa bysanttilaisen oikeussanaston koostumukseen eli siihen, millaisia sanoja ja sanatyyppejä oli olemassa (suoria lainoja, käännöslainoja jne.). Toinen kiinnostava näkökulma aiheeseen ovat lainasanojen kreikan kielessä kokemat *merkitysmuutokset*. Bysanttilaisten juridisten käsitteiden merkitykset eivät nimittäin olleet suinkaan aina identtisiä latinalaisten esikuviensa kanssa.

Toisin kuin äkkiseltään ehkä voisi luulla, edes suorien lainojen merkitykset eivät useinkaan olleet yksi yhteen latinan kanssa. Suorien lainojen merkityskenttä nimittäin usein supistui. Toisin

sanoen sana lainattiin tavallisesti vain jonkin tietyn merkityksen takia ja samalla se menetti muut merkitykset, jotka sillä alkukielessä mahdollisesti oli. Vertailun vuoksi suomen sana *enkeli* tulee (muiden kielten välityksellä) kreikan sanasta *ἄγγελος*, jonka merkitys on ”lähetti”. Suomeen on kuitenkin omaksuttu vain erikoismerkitys ”Jumalan lähetti”, ei muita merkityksiä. Sama ilmiö on havaittavissa bysanttilaisessa oikeussanastossa monien sellaisten sanojen kohdalla, joilla oli latinassa useampia merkityksiä. Esimerkiksi sanalla *defensio* ei ollut latinankielisissä lakilähteissä ainoastaan merkitystä ”puolustus”, vaan myös sivumerkityksiä kuten ”rangaistus” ja ”kosto”. Nämä merkitykset näyttäivät kadonneen kreikkaan lainautumisen yhteydessä.

Muut merkitysmuutokset, joista esittelen väitöskirjassani esimerkkejä, ovat merkityskentän laajeneminen ja sen siirtyminen. Epäilen että aiheen tarkempi tutkimus voisi tuoda päivänvaloon monenlaisia systemaattisia kuvioita, joihin bysanttilaisen oikeuskielen aiempi tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota. Ehkä myös monet tapaukset, joissa nykytutkijat ovat moittineet bysanttilaisten tapaa käyttää jotakin termiä epätarkaksi tai virheelliseksi, muuttuisivat ymmärrettävämmiksi, jos otettaisiin huomioon kielelliset lainalaisuudet.

Kyse ei kuitenkaan ole vain yksittäisten sanojen merkityksistä. Yksittäiset sanathan eivät ole tyhjiössä, vaan ne liittyvät verkostomaisesti toisiinsa erilaisten merkityssuhteiden kautta (esimerkiksi synonymia eli samankaltaisuus, antonymia eli vastakohtaisuus, sekä erilaiset hierarkkiset suhteet). Lienee selvää, että jos yksittäisten sanojen merkitykset poikkeavat toisistaan latinassa ja kreikassa, myöskään sanojen keskenään muodostaman verkoston rakenne ei voi mitenkään olla sama. Tästä olisi mahdollista päästä edelleen kielen ja ”todellisuuden” väliseen suhteeseen sekä kysymykseen siitä, hahmottavatko eri kielten puhujat maailman eri tavalla.

Mainitun tutkimusaiheen teki tunnetuksi niin sanottu Sapirin–Whorfin hypoteesi, jonka mukaan kieli määrittää tai vähintäänkin muokkaa ihmisen tapaa ajatella. Erityisen kiinnostavaksi kysymys muuttuu oikeusjärjestelmän kaltaisen, suurilta osin abstraktin aiheen tapauksessa. Oikeusjärjestelmään ei ole suoranaisesti olemassa fyysisessä maailmassa, vaan se on olemassa lähinnä vain kielen tasolla. Jos kielellinen kuvaus on kreikassa ja latinassa eri, onko ”todellisuuskään” enää sama, eli toisin sanoen: onko bysanttilainen oikeus sittenkään vain roomalaista oikeutta kreikaksi vai jotakin muuta? En ole toistaiseksi havainnut, että bysanttilaiset olisivat – ainakaan kielellisistä syistä – hahmottaneet oikeudellisia asioita ratkaisevasti eri tavalla kuin roomalaiset. Silti uskon, että bysanttilaisen oikeuskielen perusteellisemmalla tutkimuksella olisi paljon annettavaa myös tämän laajan kysymyksen tutkimukselle.

2010-luvun Suomessa moni saattaa pitää bysanttilaisen oikeuskielen tutkimusta eksoottisena ja jopa tarpeettomana asiana. Ehkä edellä on kuitenkin tullut selväksi, että aiheella ei ole pelkästään historiallista mielenkiintoa, vaan sillä on paljon annettavaa myös laajemmille, ajattomille kysymyksille.

Muslimina ja muukalaisena: poimintoja Venetsian monikulttuurisesta menneisyydestä

Björn Forsén ja Mika Hakkarainen

Venetsia oli loistonsa päivinä suuri monikulttuurinen metropoli, jossa vaikutteet maailman kaikilta kolkilta sekaantuivat paikallisen kulttuurin kanssa. Venetsian kauppamiehet matkustivat ympäri tunnettua maailmaa ja moni heistä palasi kuten Marco Polo takaisin kertoakseen matkoistaan ja kokemuksistaan. Kaupunki veti puoleensa ihmisiä eri puolilta Europpaa, Aasiaa ja Pohjois-Afrikkaa. Osa heistä oli kauppamiehiä, jotka pian taas jatkoivat matkansa, osa taas asettui asumaan kaupunkiin pidemmiksi ajoiksi, ja yleensä omiin kortteleihinsa. Tunnetuimmat muukalaisryhmät Venetsiassa olivat juutalaiset ja kreikkalaiset, joiden määrä nousi 1400-luvun lopulla johtuen mm juutalaisvainoista Espanjassa sekä Osmanivaltakunnan etenemisestä itäisellä Välimerellä kreikankielisessä maailmassa.

Itäisen Välimeren eli Levantin satamakaupungeissa niin venetsialaiset ja kuin muutkin italialaiset kauppiat muodostivat omat yhteisönsä, jotka olivat eristäytyneet muilta suljettuihin kortteleihinsa. Nämä saattoivat muodostaa kokonaisia kaupunginosia (kuten genovalaisten Galata Konstantinopolissa), mutta olivat useimmiten rajoittuneet yhteen tai pariin rakennukseen, niin kutsuttuihin *fonduq*eihin. *Fonduq* (italiaksi *fondaco* ja venetsian murteella *fontega*) oli kauppamiesten majatalo, josta löytyi tilaa yöpymiseen, kauppatavaroiden varastoimiseen, ja joista usein löytyi myös leipomo ja kirkko. *Fonduq*it olivat suljetut muilta ja niissä vallitsi kauppiaiden kotikaupunkien lait ja tavat.

Ajatus eristää muukalaiset omiin kortteleihinsa tai rakennuksiinsa levisi myös Venetsiaan. Juutalaiset eristettiin esimerkiksi vuodesta 1516 lähtien omaan Ghetto-nimiseen alueeseen (Ghetton 500-vuotispäivänä avataan kesäkuussa Palazzo Ducalessa näyttely nimeltä *Venezia, gli ebrei e l'Europa. 1516-2016*). Kreikkalaiset taas asettuivat asumaan jonkin matkaa itään San Marcosta, jossa edelleen sijaitsee heidän kirkonsa *San Giorgio dei Greci* ja nykyään myös Kreikan tiedeinstituutti Venetsiassa. Armenianlaisista ja albanialaisista on myös jäänyt jälkiä nykypäivän Venetsiaan. Armenianlaisten kirkko *Santa Croce degli Armeni* toimii edelleen aivan San Marcon lähellä. Lidon ja Venetsian välisessä kanaalissa sijaitsee kulttuurihistoriallisesti merkittävä armenialainen luostari *San Lazzaro degli Armeni*.

Albanialaiset siirtolaiset rakennuttivat yhteisönsä kokoontumispaikaksi *Scuola di Santa Maria degli Albanesi*, jonka julkisivussa on reliefi Mehmed valloittajasta piirittämässä Scutarin kaupunkia (nyk. Shkodër) 1470-luvulla Albaniassa. Reliefissä näkyy kaupungin edessä seisova

sulttaani turbaani päässä ja sapeli nostettuna linnoitusta kohti (Kuva 1). Venetsian tasavalta oli pitkän historiansa aikana usein avoimessa sodassa turkkilaisten kanssa ja Venetsiassa asuvat albanialaiset ja kreikkalaiset olivat suureksi osaksi näiden sotien kodeistaan ajamia pakolaisia. Eikä osmaneilla koskaan ollut pysyvää omaa diplomaatista edustusta Venetsiassa vaikka Venetsialla oli vastaavanlaista omaa esimerkiksi Istanbulissa.

Kuva 1. *Scuola di Santa Maria degli Albanesi* julkisivuun muurattu reliefi Mehmed valloittajasta piirittämässä Scutarin kaupunkia (nyk. Shkodër) 1470-luvulla Albaniassa.

Missä määrin muslimeille sitten ylipäänsä annettiin lupaa tulla ja/tai asettua asumaan Venetsiaan ja onko heistä ylipäänsä jäänyt mitään näkyviä merkkejä nykyiseen kaupunkikuvaan?

Näkymättömiä jäännöksiä

Vaikka muslimien vakituisesta läsnäolosta Venetsiassa ennen Osmanivaltakunnan syntyä ei olekaan asiakirjalähteitä, se ei tarkoita, ettei esim. arabeja olisi käynyt tai jopa asunut kaupungissa. Heidän läsnäolostaan löytyy merkkejä Venetsian murteessa ja paikannimistössä. Esimerkki tällaisesta on paikallisten suosima pitkä *Canale della Giudeccalle* avautuva *Fondamente delle Zattere*-alue, joka nykyään on muutettu rantakaduksi monine pienineen baareineen ja kahviloineen. Italiaksi ”zattera” tarkoittaa lauttaa, mutta sanan etymologia on pitkään ollut epäselvä. Padovan yliopistossa toiminut lingvisti Giovan Battista Pellegrini on kuitenkin äsken pystynyt osoittamaan, että termi tulee arabian sanasta *šatar* tai *šatr*, joka tarkoittaa puurunkojen riviä. Vanhoissa venetsialaisissa dokumenteissa käytetään esimerkiksi vielä zattera-sanasta suoraan arabiasta tulevaa satra varianttia.

Keitä ensimmäiset arabit Venetsiassa olivat, emme tiedä. Kaupunkiin tuli kuitenkin merimiesten ja kauppamiesten lisäksi myös arabialaisia orjina, joista monet ajautuivat patriisusukujen palvelijoiksi. Pohjoisafrikan arabeista venetsialaiset käyttivät termiä *mauri/mori*. Mielenkiintoista tässä suhteessa on huomioda, että yksi Venetsian vanhemmista (esiintyy ensimmäistä kertaa 1000-luvun lopussa) ja merkittävistä patriisiusuista oli nimeltään Morosini (latinaksi Mavrogenus), joka siis sanallisesti tarkoittaa maurilaisen/morilaisen synnyttämä. Löytyikö Morosini-perheen nimen taustalta todellakin maurilainen/morilainen kantaäiti jää kuitenkin vahvistamatta.

Historiallista asiakirjalähteistä voimme todeta muslimien läsnäolon Venetsiassa vasta 1400-luvun lopulta lähtien, liittyen yleensä joko kaupungissa tehtyihin rikoksiin, kuolemantapauksiin tai kaupankäyntiin, joista on jäänyt merkintöjä viranomaisten arkistoihin. Näitä säilytetään nykyään *Archivio di Stato*ssa. Eräs varhaisemmista tapauksista on kapteeni Yusuf reis, joka vuonna 1486 tuomittiin kuolemaan paikallisen pojan pahoinpitelystä San Marcon lähetyksillä. Suluttaanin väliintulon takia tuomiota ei kuitenkaan pantu täytäntöön vaan Yusuf reis sai palata Osmanivaltakuntaan. Vuonna 1574 paikalliset hyökkäsivät taas suluttaanin kahden lähettilään Hasan ja Hacı Mustafan kimppuun aivan *Palazzo Ducale*n ulkopuolella, mutta nämä onnistuivat puolustautumaan ja selvisivät tapahtumasta hengissä. Vuonna 1583 osmanimerimiehet raiskasivat Catarina Tarabonan tämän äidin ja palvelijatyön kanssa laivallaan, joka oli ankkuroitu *Riva degli Sciavonille San Zaccarian* lähelle. Ilmeisesti rantakorttelissa asui silloin myös turkkilaisia.

Venetsian viranomaiset pitivät tarkkaa kirjaa kaikista kaupungissa sattuneista kuolemantapauksista. Näistä luetteloista löytyy myös muslimeja, yhteensä 78 tapausta ajalta 1632-1764. Nimien lisäksi kirjattiin muistiin missä päin kaupunkia nämä olivat asuneet, mitä ne tekivät ammatikseen sekä kuinka vanhoja he olivat. Kuolleet haudattiin islamilaisia riittejä noudattaen Lidon saarelle, luultavasti siellä sijaitsevan juutalaisen ja protestanttien hautausmaan viereen, vaikkakaan yksikään islamilainen hautakivi ei ole säilynyt meidän päiviimme saakka. Kuolleen omaiset saattoivat ilmestyä kaupunkiin jopa Osmanivaltakunnasta asti vaatimaan tasavallalta vainajan jälkeensä jättämää perintöä.

Fontega dei Turchi

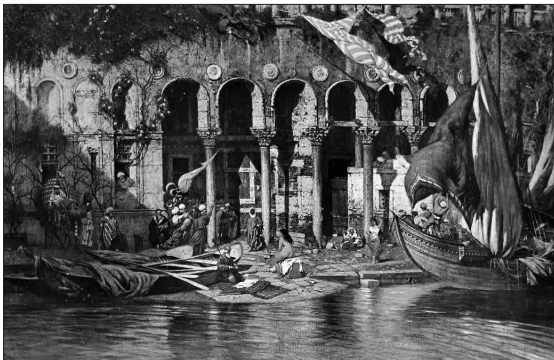
Muslimien lukumäärä Venetsiassa ei koskaan ollut kovin korkea ja ainoastaan harva perusti kaupunkiin perhettä ja jäi sinne asumaan. Meillä ei ole tarkkaa tietoa muslimien määrän muutoksista, vaikka tiedämme että kaupungissa vuonna 1571 asui 75 muslimia ja 97 juutalaista Osmanivaltakunnan alamaista. La Serenissiman lakien mukaan ulkomaalaiset eivät saaneet käydä kauppaa kaupungissa ilman, että kaupantekoa seurasi valtion virallinen kääntäjä tai myöhemmin siihen tehtävään erikoistuneet kielitaitoiset *sensali*-nimiset virkamiehet (osa heistä oli luultavasti konvertiitteja). Heidän määränsä vaihteli 1500-luvun lopussa 15 ja 20 välissä. Vuonna 1631 heidän määränsä oli peräti 33, laskeakseen vuosina 1674-1675 25:een ja 1700-luvun toisella puoliskolla alle kymmeneen. Näiden lukujen perusteella voimme arvioida, että muslimikauppamiesten määrä 1500-luvun lopussa oli noin 60-90 ja seuraavana vuosisadalla korkeimmillaan nousi ehkä noin 150-200. Sota-aikoina kaupankäynti tyrehtyi kuitenkin miltei täysin.

Kyproksen sodan päätyttyä 1573 osmanikauppamiehet pyysivät Venetsian viranomaisia järjestämään heille oma suljettu alue tai rakennus, samoin kuin juutalaisilla oli ghettonsa.

Saksalaisilla oli keskiajalta lähtien ollut oma *Fontego dei Tedeschi* aivan Ponte di Rialton vieressä ja osmanit ajattelivat olettavasti jotain vastaavanlaista. La Serenissima antoi suopeudessaan tähän tarkoitukseen heille Rialton lähetyvillä sijaitsevan Osteria all' Angelon, johon 1575 perustettiin kaupungin ensimmäinen *Fontega dei Turchi*. Tämä oli varsin pieni eikä siihen mahtunut kuin ainoastaan kauppamiehet Bosniasta ja Albaniasta. Muut joutuivat jatkossakin asumaan omin päin yksityisesti muualla kaupungissa.

1600-luvulla Osmanivaltakunnan alaisten kauppiaiden lukumäärän noustessa viranomaiset ryhtyivät etsimään sopivampaa ja suurempaa rakennusta *fondacoksi*. Uusi *Fontego dei Turchi* avattiin vuonna 1622 *Palazzo Palmieri da Pesaroon*. Kyse on muuten sattumalta samasta palazzosta, jossa la Serenissima kestiti Bysantin toiseksi viimeistä keisaria, Johannes VIII Palaiologosta, tämän ollessa matkalla Ferraran/Firenzen kirkolliskokoukseen vuonna 1437. *Palazzo Palmieri da Pesaro* oli kooltaan ja sijainniltaan erittäin sopiva *fondacoksi*. Se sijaitsi nimittäin pienellä omalla saarella *Canal Granden* varrella, Santa Crocen kaupunginosassa. Siihen pääsi siten suoraan laivalla, Rialton markkinat eivät olleet kaukana ja rakennus oli ennen kaikkea helppo eristää ympäristöltä. Siihen asettuivat asumaan kaikki silloiset Venetsiassa asuvat Osmanivaltakunnan muslimialamaiset. Asukkaat jaettiin kotipaikkakuntiansa mukaan ja tilaa löytyi teoriassa jopa 200 henkilölle. Albanialaisten ja bosnialaisten huoneet avautuivat sisäpihaan suuntaan, anatolialaisten ja istanbulilaisten huoneet sen sijaan kanavaan päin. Rakennuksessa oli myös mm varastotiloja kauppatavaraa varten, kylpylä ja pieni moskeija tai oikeastaan pikemmin rukoushuone (Kuva 2).

Uusi *Fontega dei Turchi* ei kuitenkaan ollut kaikille muslimelle mieluinen. Persian shaahin alamaiset kieltäytyivät asumaan yhdessä Osmanivaltakunnasta peräisin olleiden kanssa. Osa persialaisista asui *Santa Maria Formosan* ympäristössä, muut taas lähempänä

Kuva 2. Mario de Marianin maalaama taulu *Fondaco dei Turchi a Venezia* vuodelta 1920. Taulu antaa romanttisen kuvan osmanilaisten kauppamiesten majatalosta Venetsiassa.

Rialtoa, missä he suullisen tradition mukaan olisivat ylläpitäneet omaa *Fontego dei Persiana*. Candian sodan lopussa vuonna 1662 venetsialaiset määräisivät, että kaikkien muslimien, mukaan lukien persialaiset, piti asua *Fontega dei Turchissa*. Siihen aikaan kaupungissa toimi enää vaan kuusi

persialaista kauppamiestä, jotka mieluummin päättivät lopettaa toimintansa Venetsiassa täysin ja muuttaa pois kuin siirtyä asumaan saman katon alle osmanien eli sunnien kanssa.

Napoleonin vallattua Venetsian kaupungin fontegat suljettiin. Poliisi häätöi viimeisen turkkilaisen kauppamiehen

Sa'adullah Idrisin rakennuksesta, joka otettiin käyttöön toisiin tarkoituksiin. Uusi aika oli koittanut. *Palazzo Palmieri da Pesaro* jäi kuitenkin jäljelle ja restauroitiin myöhemmin museoksi (*Museo civico di storia naturale di Venezia*) (Kuva 3). Se on tavallaan pysyvä muistomerkki Venetsian muslimikauppiaille.

Kuva 3. *Palazzo Palmieri da Pesaro* (entinen *Fontego dei Turchi*), nykyisin *Museo civico di storia naturale di Venezia*.

Neljä kauppamiestä ja kameli

Cannaregion kaupunginosassa sijaitsee *Campo dei Mori*-niminen tori ja sen vierestä löytyy toponymieja kuten *Calle dei Mori*, *Ponte dei Mori* ja *Fondamenta dei Mori*. Talojen seiiniin on muurattu neljä valkoisesta kalkkikivistä veistettyä mieshahmoa, joista kolmella on turbaani päässä. Torin lähettyviltä, kanavan toisella laidalla on palazzo, jonka ulkoseinään on muurattu reliefi kauppatarvareita kantavasta kamelistä ohjaajan kanssa (Kuva 4). Palazzo on kuulunut

Mastelli-suvulle, joka sammui jo vuonna 1620. Erään suullisen tradition mukaan kolme perheen veljestä, Sandi, Afani ja Rioba, jotka olivat asuneet pitkään Moreassa (Peloponnesoksella), palasivat 1100-luvulla Venetsiaan ja rakensivat *Palazzo Mastellin*.

Kuva 4. *Palazzo Mastellin* ulkoseinään kiinnitetty reliefi kamelistä ohjaajan kanssa.

Rangaistukseksi ahneudestaan veljet muuttuivat kiveksi ja seisovat muurattuina seiiniin *Campo dei Morin* laidalla. Kameliin liittyy romanttinen tarina, jonka mukaan *Palazzo Mastellin* rakentaja ja ensimmäinen omistaja olisikin ollut rikas kauppamies idästä, joka saatuaan kielteisen vastauksen kosimaltaan rakastetultaan muutti Venetsiaan. Kamelin hän antoi muurata ulkoseinään, jotta hänen rakkaansa löytäisi hänet mikäli tämä myöhemmin muuttaisi mielensä ja alkaisi etsiä häntä.

Suullisilla traditioilla ei välttämättä ole mitään tekemistä todellisuuden kanssa. Patsaat *Campo dei Morin* laidalla ajoittuvat suurin piirtein 1200-luvulle, eikä Peloponnesoksella siihen aikaan ollut muslimeja eikä siellä myöskään käytetty turbaaneja. Kyseenalaista lienee myös se kuvaavtko kaikki neljä patsasta kauppamiehiä. Kahdella heistä on päässään leveä ja korkea turbaani sekä vaatetus, joka pikemminkin viittaa oppineisiin miehiin (Kuva 5a-b) kuten Maria Pia Pedani äskettäin on todennut. Yksi heistä kantaa sen lisäksi vasemmassa kädessään jonkinlaista koteloa, joka muistuttaa lähinnä dervissien almuja varten käyttämää lipasta. Kolmas turbaania kantava henkilö on taas pukeutunut pikemminkin venetsialaisiin kuin orientaaliisiin vaatteisiin ja hänen turbaninsa näyttää olevan myöhemmin lisätty (Kuva 5c). Neljäs osteria *L'Orto dei Morin* vieressä seisova mies on selvästi venetsialainen kauppamies, joka hartioidensa kantaa valtavaa pakettia (Kuva 5d). Hänkin pitää muuten vasemmassa kädessään jonkinlaista lipasta.

Campo dei Morin laidalla seisovien turbaanipäisten herrojen ja kamelireliefin alkuperä jää siis valitettavasti hämäräksi. Todennäköistä kuitenkin on, että täällä, ainoastaan jonkin verran matkaa juutalaisten ghettoista, on 1200-luvulla asunut joko muslimeja tai ryhmä venetsialaisia

Kuva 5a-d. *Campo dei Morin* neljä kauppamiestä.

kauppamiehiä, jotka olivat oleskelleet pitempiä aikoja arabialaisessa maailmassa ja tuoneet mukaan kotiin nämä patsaat ja kamelireliefin. Olipa asian laita miten vaan, ne muodostavat *Fontego dei Turchin* lisäksi toisen kouriintuntuvan jäännöksen muslimien läsnäolosta Venetsian katukuvassa.

Kirjallisuutta

B. Imhaus, *La minoranza orientali a Venezia 1300-1510*, Roma 1997.

F. Lucchetta (ed.), *Veneziani in Levante, musulmani a Venezia* (Quaderini di Studi Arabi Suppl. 15), Venezia 1997.

M.P. Pedani, *Venezia porta d'Oriente*, Bologna 2010.

A. Zannini, *Venezia, città aperta. Gli stranieri e la Serenissima XIV-XVIII secolo*, Venezia 2009.

Kaksi Onufria – postbysanttilaisen ikonimaalauksen mestareita Albaniasta

Hanna-Riitta Toivanen-Kola

Albanian alueen bysanttilaisesta kulttuurista on säilynyt vain harvoja ikoneja ja seinämaalauksia. Vanha arkkitehtuuri, bysanttilaiset kirkot, seinämaalaukset, ikonit, kirjallisuus ja historialliset lähteet ovat suurelta osin tuhoutuneet historian verisissä mellakoissa, joita nykyisen Albanian alueella on riittänyt. On traagista, että historiankirjoitus ja kirjallinen kulttuuri ovat käytännössä kadonneet osmanien valtakauden aikana ja myöhemmin kommunistisen ja ateistisen diktatuurin aikana.

Osmanien tunkeutuessa Balkanille näyttää albanialaisten vastarinta olleen voimakasta ja pitkäkestoista. Tunnetuin osmanija vastaan kapinoineista sissipäälliköistä oli 1400-luvulla vaikuttanut Skanderbeg, alkuperäiseltä nimeltään Georgios Kastriotis. Skanderbeg nousi Lezhen liigan johtoon ja sai jonkin verran tukea Venetsialta. Liigaan kuului paikallisia albanialaisia aatelissukuja. Ei edes Konstantinopolin valloittanut sulttaani Mehmed II saanut Skanderbegiä alistettua, vaan tämä piti valtaansa Krujën linnassa halliten suurta osaa keskistä Albaniaa. Siksi ei hämmästyttä, että Skanderbeg on edelleenkin maan kansallissankari, ja hän on saanut lisänimekseen *Albanian lohikäärme*.

1600-luvulla arvellaan Albanian alueella n. 300 000 kristityn kääntyneen islamiin. Syitä olivat sorron ja raskaan verotuksen välttäminen, sekä halu saavuttaa etuisuuksia. Pakkokäännitys ja painostus on ollut ajoittain voimakasta. Osmanien ajan lopulla 1900-luvun alussa oli maan väestöstä muslimeja arviolta 70%, ortodokseja 20% ja roomalaiskatolisia 10%.

Postbysanttilaisella ajalla osmanien vallanpito ei kuitenkaan aina ollut yhtä tiukkaa. 1500-luvun jälkipuoliskolla vallitsi alueella rauhanomaisempi kausi, *pax ottomana*. Tämä mahdollisti myös ikonimaalauksen uuden kukoistuskauden 1300-luvun maalausoulukuntien jälkeen. Joitakin tämän kauden mestareita tunnetaan nimeltä, mutta yksi on kohonnut maineeltaan ylitse muiden: 1500-luvulla elänyt ja maalannut Onufri. Onufriin seuraajista tunnetaan nimeltä kaksi: Onufriin poika Nikola ja kaima Onufri Qiprioti eli Kyproslainen. Kaikkien kolmen maalaustapa on hyvin persoonallinen ja värienkäyttö rohkeaa ja monimuotoista.

Mestari Onufriin elämästä tiedetään vähän. Nimensä hän ja hänen kaimansa ovat saaneet pyhän Onufrioksen, Egyptin autiomaassa kilvoitelleen erakon mukaan. Ikoneissa Onufri esitetään laihana, puolialastomana pitkäpartaisena askeettina. Oliko maalari Onufri kotoisin Elbasanista, Beratista vai peräti Kastoriasta nykyisen Kreikan puolelta, on avoin kysymys. Beratissa, joka tunnettiin antiikin aikana nimellä Antipatrea, toimii Onufriin ikonimuseo osmanien aikana rakennetussa matalassa entisessä Neitsyt Marian kirkossa.

Ikonien nimitekstit kirjoitettiin joskus albaniaksi kreikkalaisin kirjaimin. Niissä Onufriin maalaamissa ikoneissa, jotka on julkaistu, näyttää kielenä olevan kreikka. Vuonna 1574 mestarin tiedetään käyneen maalaamassa seinämaalauksia kahteen kirkkoon Kastoriassa: Pyhien Apostolien ja Pyhien Kosmaksen ja Damianoksen kirkkoon.

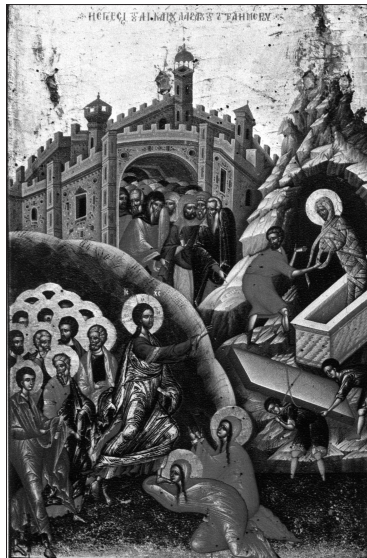
Ensimmäiset Onufriin maalaamat seinämaalaukset tunnisti taidehistorioitsija Viktori Puzanova v. 1951 kahdesta kirkosta, Pyhän Nikolaoksen kirkosta Shelcanissa ja Pyhän Premten eli marttyyritar Paraskevan kirkosta Ballshissa. Molemmat kuuluvat Elbasanin alueeseen. Vuonna 2013 Pyhän Premten kirkon maalauksia tuhottiin seinäfragmenttien ryöstöyrityksen yhteydessä. Tapahtuma on korvaamaton

Kristuksen temppeliintuominen. Maalari Onufri, 1500-luku. Kuvat: Hanna-Riitta Toivanen-Kola.

kulttuurihistoriallinen menetys ja samalla suuri suru koko Albanian ortodokseille. Yhä edelleenkin Albaniassa toisinaan tuhoaan kristillisiä kohteita ateismin jälkimainingeissa kuten viime elokuussa 2015 Himarëssa ortodoksinen kirkko.

Onufrin tuotantoa on luonnehdittu runsaudensarveksi. Hänelle attribuoituidut työt käsittelevät erityyppisiä aiheita Raamatun tapahtumia esittävistä ikoneista yksittäisiä pyhiä kuvaaviin teoksiin. Onufrin sommitelut ovat perspektiiviltään monimutkaisia ja hahmot täynnä elämää ja liikettä, mikä vahvistaa sitä käsitystä, että hän olisi opiskellut Venetsiassa. Onufrin tyyliin kuuluvat rikkaat ja runsaat yksityiskohdat, tyylitelty taustat ja toisinaan poikkeuksellisen voimakas väriasteikko.

Lasaruksen kuolleista herättäminen. Maalari Onufri, 1500-luku.

Yksittäisten ikonien ja Kastorian kahden kirkon seinämaalausten lisäksi Onufrin tekemiksi on tunnistettu ainakin kuusi seinämaalausta Beratin linnoituksen Pyhän Theodoroksen kirkosta. Beratista Onufrin tuotantoon kuuluvat lisäksi seuraavat kirkkomaalaukset: Neitsyt Marian Ilmestyksen kirkon ikonostaasin maalaukset Kristus Pantokrator, Pyhä Demetrios, Kuninkaan ovien maalaukset ja Kristuksen juhlien maalaukset.

Onufrin valmistamana pidetään yhtä postbysanttilaista ikonostaasia, jonka arvellaan olleen Albanian alueella ensimmäinen, jossa oli täydellinen kuvaohjelma. Sitä vanhemmat ikonostaasit olivat käsittäneet vain yhden rivin juhlaikoneita. Lisäksi Ardenitsan 1200-luvulla rakennetun kirkon ikonostaasin maalauksen Jumalanäiti ja Kristus-lapsi arvellaan olevan mahdollisesti Onufrin käsialaa. Tässä ikonissa Neitsyt Maria ja Kristus-lapsi on esitetty hillittynä ja juhmallisena kompositiona, jota vielä täydentää Kristuksen pitelemä avoin kirjakäärö. Värit ovat metallinhohtoisia, ja tausta kultaa.

Kristuksen temppeleintuomista esittävä ikoni on perinteisyydestään huolimatta täynnä liikettä ja elämää. Profeetta Simeon, joka on jo vanha ja kumara, nostaa Kristus-lapsen syliinsä viimeisillä voimillaan. Naisprofeetta Hanna, joka oli hänkin iäkäs, ennustaa Messiaasta kirjakäärö toisessa kädessään, kun taas toisella hän osoittaa kohti Kristus-lastaa. Naisprofeetta suorastaan kurkottaa kohti Messias-lastaa ikään kuin ei pystyisi hillitsemään iloaan. Joosef ja Maria ovat tuoneet uhrinsa, kaksi kyyhkysenpoikasta, joita Joosef pitelee käsissään. Maria-

Jumalansynnyttäjä ja Kristus-lapsi, Ardenitsan luostarikirkko. Mahdollisesti maalari Onufri, 1500-luku.

Onufri Qiprioti lähti albanialaisen kaimansa mukaan. Näiden kahden Onufrin tuotannon jäännösten perusteella voidaan päätellä, että samoin kuin 1300-1400 -luvulla, Albaniassa kukoisti merkittävä ikonimaalausperinne *pax ottomanan* aikana.

Kirjoitus perustuu löyhästi Suomi-Turkki -kulttuuriseurassa 21.10.2015 pidettyyn esitelmään *Vähemmistökulttuurit osmanien valtakunnassa: armenialaiset, albanialaiset ja kreikkalaiset.*

K Kristus Käsittätehty, Pyhän Nikolaoksen kirkko, Berat, maalari Onufri Qiprioti.

Eleitä ja esityksiä syksyisessä Helsingissä

Manna Satama

Kollokvio

Mitä antiikin ja kreikkalaisen keskiajan tanssista ja liikekielestä tiedetään? Millaisista lähteistä sitä voi tutkia? Miten antiikki näkyy Bysantin ajan kehollisessa ilmaisussa vai näkyykö ollenkaan? Miltä antiikin tanssi näytti eli millaisia tulkintoja siitä on tehty ja millä perustein? Tällaisten kysymysten ääreen syvennyttiin keskellä synkintä syksyä Helsingissä, Tieteiden talossa. Bysantin tutkimuksen seura ja Suomen Ateenan-instituutti järjestivät 30.10. kansainvälisen kollokvion otsikkonaan *Gestures and performances in ancient and medieval Greek art and literature*. Kollokvio oli osa laajempaa kokonaisuutta, jonka teema oli “tanssi antiikissa, antiikki tanssissa: tulkintoja liike- ja elekielen jatkumosta”.

Vilkasta keskustelua käytiin antiikin pantomiimistä ja miimistä sekä “ranneotteen” tulkinnoista. Kuvan taka-alalla esitelmäjohtaja ja päivän ensimmäisen osion puheenjohtaja (vasemmalta oikealle Manna Satama, Nicoletta Isar, Mika Kajava). Yleisöä oli paikalla mukavasti. Kuvat: Maija Lehikoinen.

Tapahtumakokonaisuudessa tarkasteltiin merkitystä luovia eleitä, liikkeitä ja esityksiä antiikin ja keskiajan kreikkalaisessa vaikutuspiirissä sekä tuotiin esiin antiikin kulttuuriperinnön (tässä: liikekielen) tärkeys eurooppalaisessa viitekehyksessä. Vaikka kehon liike itsessään on hetkellinen, se tuottaa merkityksiä ja jättää jälkiä, joita voimme tarkastella ja havaita ympäristössämme vielä tuhansia vuosia alkuperäisen, konkreettisen liikkeen taikka eleen jälkeen, tuhansien kilometrien päässä sen alkuperäisestä tapahtumapaikasta. Tällaisen teeman tutkimus on ollut melko syrjässä valtavirrasta, mutta viime vuosina se on noussut esiin laajalla rintamalla historiasta nykyhetken eri tutkimussuuntausten, metodien ja teoreettisten näkökulmien parissa.

Syksyn tapahtumakokonaisuus rakentui kahdesta osasta: torstai-iltapäivän suomenkielisistä luennoista sekä perjantain koko päivän kestäneestä kollokviosta. Tarkoitus oli järjestää vielä antiikin tanssin tanssityöpaja, mutta valitettavasti se jouduttiin perumaan. Luentosarja sisälsi kolme luentoa, joissa keskityttiin tanssiin, tanssin tutkimukseen ja rekonstruktioirityksiin sekä antiikin merkitykseen erityisesti suomalaisessa 1900-luvun alkupuolen taidetanssissa. Yliopistonlehtori Hanna Järvinen (FT) keskittyi tanssin ja rekonstruktion kysymykseen 1900-luvun alun ”kohutanssijan ja -koreografin”, Vaslav Nijinskyn kautta. Tutkija Manna Sataman (FT), allekirjoittaneen, luennon aiheena oli yleisesti tanssi antiikissa. Illan päättivät tutkijat Tiina Suhonen ja Riikka Korppi-Tommola (FT) suomalaisen taidetanssin ja antiikin parissa.

Esitelmöijät

Bysanttiin päästiin käsiksi perjantain kollokviossa. Bysantin tutkimusta ja asiantuntemusta edustivat kolme ulkomaista puhujaa, jotka ovat omien alojensa tunnustettuja tekijöitä.

Leslie Brubaker havainnollistaa eleitä.

Professori Leslie Brubaker Birminghamin yliopistosta on yksi Bysantin taiteen tunnustetuimmista asiantuntijoista. Hän on perehtynyt erityisesti ikonoklasmiin, josta hänen viimeisin julkaisunsa *Inventing Byzantine Iconoclasm* ilmestyi vuonna 2012. Ikonoklasmin aikaiset kirjailijat olivat sitä mieltä, että visuaaliset välineet, kuvat, välittivät joitain ajatuksia paremmin kuin sanat. Tämä kuvan ja tekstin välinen suhde on ollutkin Brubakerin yksi tärkeä tutkimusalue vuonna 1999 ilmestyneestä

teoksesta *Vision and meaning in Byzantium* lähtien. Tämä aihepiiri on puolestaan johdattanut hänet tutkimaan sukupuolta Bysantin ajalla, mistä hän on julkaissut mm. *The cult of the Mother of God in Byzantium, texts and images* (2011) yhdessä Mary Cunninghamin kanssa.

Professori Stavroula Konstantinou Kyproksen yliopistosta on Bysantin kirjallisuuden tutkija, joka on perehtynyt kirjallisuuden genrejen, hagiografian ja narratiivisuuden lisäksi ihmisvartalon kuviin ja kuvailuihin erityisesti feminististen teoreettisten lähestymistapojen avulla.

Tähän liittyen hän on julkaissut monografian *Female Corporeal Performances: Reading the Body in Byzantine Passions and Lives of Holy Women* (2005). Yliopistonlehtori, PhD Nicoletta Isar Kööpenhaminan yliopistosta tutkii erityisesti Bysantin pyhien kuvien visuaalisuutta sekä rituaalista esitystä. Hänen tutkimusprojektinsa nimi on “Chorography (Chōra, Chóros): A performative paradigm of creation and imagination”.

Antiikkia edustivat puolestaan molemmat suomalaispuhujat, FT Vesa Vahtikari ja Manna Satama, sekä yliopistonlehtori, PhD Marie-Hélène Delavaud-Roux, antiikin tanssin ja teatterin tutkija Brestin yliopistossa. Antiikin tanssintutkimuksessa hän edustaa ns. ranskalaista koulukuntaa, jossa tanssin rekonstruktioita pidetään jossain määrin mahdollisena. Hänen väitöskirjansa käsittelee antiikin kreikkalaista tanssia erityisesti vaasimaalausten valossa.

Vesa Vahtikari tutkii antiikin kreikkalaista teatteria. Hän väitteli tohtoriksi alkuvuonna 2014 Helsingin yliopistosta, ja hänen jatkotutkimuksensa liittyy antiikin teatteriesitysten eleisiin: Vahtikari tutkii antiikin kreikkalaisen teatterin eleitä ja liikkeitä draaman elementteinä. Vahtikari on aloittanut Suomen Ateenan-instituutin tutkijaopettajana 1.1.2015. Manna Satama Helsingin yliopistosta taas on tutkinut ammattitanssijoiden sosiaalista asemaa erityisesti kreikkalais-roomalaisen ajan Egyptissä, mihin liittyi myös hänen väitöskirjansa aihe.

Esitelmät

Päivän ensimmäisessä osiossa keskityttiin antiikin draama- ja tanssitradiioon vahvasti kuuluneisiin pantomiimiin ja miimiin (Manna Satama) hieman yleisemmin sekä yksityiskohtaisemmin tiettyyn tanssieleeseen erityisesti keskiaikaisessa kontekstissa (Nicoletta Isar). Sataman otsikkona

Vesa Vahtikari havainnollistaa eleitä.

oli “Carriers of the tradition of the ancient drama: mimes and pantomimes at work”. Otsikon mukaisesti esitelmässä pohdittiin pantomiimin ja miimin merkitystä antiikin draamaperinteen välittäjinä varhaisbyzanttiin. Esitysgenreinä ne erosivat toisistaan siinä, että pantomiimi oli perustaltaan tanssia, miimi puhetta, mutta terminologia ei luultavasti ollut antiikissa aivan selvä ja molemmissa lajeissa tanssilla, liikkeellä, eleellä, musiikilla ja puheella oli kerrontaa eteenpäin vievä rooli. Todennäköisesti juuri se, että kieli ei ollut muita kommunikaatiomuotoja selvästi ylivoimaisin, mahdollisti pantomiimin ja miimin suosion ja leviämisen sekä maantieteellisesti että ajallisesti. Esitelmän päätti lyhyt ote suomalaisen nykytanssijan Jyrki Karttusen sooloesityksestä *Jeminan monta elämää*, jossa antiikin tanssi- ja teatteritraditiota voi hahmottaa käsin liikkeiden keskeisyydestä aina itse esityksen teemaan.

Tästä oli hyvä jatkaa tanssieleeseen byzanttilaisissa lähteissä eli Isarin esitelmään “The Dance of Adam: the gesture *ἐπι καρπῶ χεῖρας* in reconstructing the Byzantine *χορός*”. Esitelmä oli tiiviisti yhteydessä Isarin tämänhetkiseen tutkimusprojektiin, ja kollokviossa kuultiin juuri tähän liittyvä, eleen tasolla oleva yksityiskohta. Isar pohti erityisesti kuvälähteiden kautta “ranneotteen” merkitystä kreikkalaisen antiikin ja keskiajan kontekstissa. Miten voimme tulkita - vai voimmeko mitenkään - tanssissa esiintyvän otteen, jossa ei olla käsi kädessä vaan tanssijoiden piiri muodostuu yksilöistä, joista toinen pitää toisen kättä kiinni ranteesta? Isarin esitelmässä ja sitä seuranneessa vilkkaassa keskustelussa nostettiin esiin erityisesti tanssivien yksilöiden välinen hierarkia: ote on pitävä, jossa ”yliote” on ranteesta kiinni pitävällä tanssijalla ja sitä kautta ranneotetta voidaan peilata vanhempi-lapsi / mies-nainen / Jumala-ihminen -välisiin suhteisiin. Oteessa nähtiin myös rakkautta ja huolenpitoa, ei ainoastaan voimaa ja alistamista.

Päivän päätteeksi Marie-Hélène Delavaud-Roux havainnollistaa eleitä ja liikkeitä Euripideen *Bakkantit*-näytelmän kuoron rekonstruktioitulkinnallaan.

Lounaan jälkeen Stavroula Konstantinou johdatteli Bysantin kirjallisten lähteiden äärelle otsikolla "Pious and Impious Gestures in Miracle Stories". Aihe oli jatkumoa Konstantinoun tutkimukselle, miten eleitä, esittämistä ja ruumiillisuutta tuodaan bysanttilaisessa kirjallisuudessa esille ja erityisesti naisten kohdalla. Konstantinoun esitelmä nivoutui itse asiassa hyvin tiiviisti yhteen hänen jälkeensä puhuneen Leslie Brubakerin esitelmän kanssa. Brubakerin otsikkona oli "Gender and gesture in Byzantine images". Kuulijoita johdatettiin muutaman hyvin valaisevan esimerkin kautta tarkastelemaan Bysantin kuvallisten lähteiden kompositiota: miten ihmishahmot on sijoitettu kuvaan ja miten hienovaraisin liikkeen kuvauksin ilmaistaan hierarkiaa ja sukupuolirooleja. Konstantinoun ja Brubakerin esitelmät tukivat toisiaan esimerkillisesti, ja niissä konkretisoitui kollokvion ajatus tarkastella tiettyä teemaa eri lähteiden valossa, yksityiskohtiin perehtyen.

Pienen hengähdys- tai kahvitaun jälkeen sukellettiin takaisin antiikkiin ja vaasimaalauksiin. Viimeisen osion aloitti Vesa Vahtikari otsikolla "Theatrical gestures and poses of characters in the fourth-century-BC vase-paintings". Vahtikari kävi läpi vaasimaalauksista esiin nousevia eleitä, joiden konteksti liittyy draamaan ja jotka näyttävät muodostavan omia "eleryhmiä": tietty ele liittyy tietyn tunteen tai viestin ilmaisuun.

Vahtikarin jälkeen samasta lähdemateriaalista puhui Marie-Hélène Delavaud-Roux otsikolla "Gestures of the ancient Greek dances". Delavaud-Roux vei vaasimaalareiden kuvaamien eleiden tulkinnan konkreetian tasolle. Hän pyrki yhdistämään antiikin kirjallisissa lähteissä mainittuja tanssieleitä, -askelia tai -nimiä vaasimaalauksen esittämiin eleisiin. Yleisölle hänen esitelmäänsä mieleenpainuvammaksi jäi varmastikin päivän päätteeksi nähty tulkinta antiikin draaman kuorotanssin rekonstruktioista. Delavaud-Roux, jolla on myös klassisen baletin ammattitutkinto, esitti näkemyksensä Euripideen näytelmästä *Bakkantit* ja siinä kuoron parodos-osuuden tanssien ja resitoiden alkuperäistekstin. Tämä Suomessa harvinainen – ellei jopa ainutkertaista – esitys kesti noin vartin, minkä aikana Delavaud-Roux oli omien sanojensa mukaan transsitilassa. Pitkän ja monialaisen päivän päätteeksi oli vastaanotto Helsingin yliopiston antiikin kielen ja kulttuurien oppiaineen tiloissa.

Lopuksi

Tämän koko kattauksen, torstain luennot ja perjantain kollokvion, mahdollisti Niilo Helanderin säätiön myöntämä avustus. Tilaisuuksien suunnittelussa ja toteutuksessa olivat mukana myös Helsingin yliopiston teatteritieteen sekä antiikin kielen ja kulttuurien oppiaineet. Näiden oppiaineiden opiskelijat pystyivät myös hyödyntämään luentoja ja kollokvion esitelmää osana opintojaan opintosuorituksena.

Bysantin tutkimuksen seura Sällskapet för bysantinsk forskning

Tieteiden talo
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2016

Björn Forsén (puheenjohtaja)
Mika Hakkarainen
Anja Hakonen (rahastonhoitaja)
Kai Juntunen
Maarit Kinnunen (sihteeri)
Manna Satama
Ilkka Syväne

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea FI57 1572 3000 027391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut: www.protsv.fi/bts